Storstrejken 1909 – en mediehistoria

Pelle Snickars

Sensommaren 1909 befinner sig Hjalmar Söderberg i Danmark. Av en slump har han hamnat i Dragör där han bor på Badehotellet och lever ett ensamt och stilla liv.[1] En dag efter frukost upptäcker han att det står en »kolossal kikare på hotellverandan.« Söderberg slår sig ner och blickar in i okularet. Med kikarens hjälp finner han Limhamn på andra sidan kusten; han ser domkyrkan i Lund och posthuset i Malmö. »Det var mig en tusan till kikare.« En stund senare upptäcker han ett fabrikskomplex. »Hvita byggnader med hvita tak och hvita skorstenar, blott litet svarta i toppen, och med hvit rök drifvande öfver det hela.«[2]

Det är i Dragör som Hjalmar Söderberg skriver på det som skall bli »tänkeboken« *Hjärtats oro*. Det är en samling betraktelser i dagboksartad form om aktuella sociala och politiska frågor. När Söderberg inte skriver eller läser tidningen, så tittar han i kikaren. I själva verket är det med hjälp av den och hotellets tidningar som han reflekterar över sin samtid. Kikaren och pressen är Söderbergs mediala länkar till omvärlden. Synen av nakenbadande damer – »sannerligen en underbar kikare« – föranleder exempelvis en diskussion om sedlighet och kvinnlig rösträtt. Men det är framför allt den politiska situationen i Sverige som oroar honom. »Jag

läser i min svenska tidning, att det väntas storlockout i sommar. Och efter den kommer väl storstrejken. Det eviga hatet mellan öfverklass och underklass, mellan rika och fattiga, ›bildade‹ och ›obildade‹, i Sverige som öfverallt – öfverallt.«[3]

Genom en kikare. Badliv kring 1910. © SVT & SLBA.

I dagspressen märker Söderberg hur spänningen tilltar under juli. Hans första omsorg är därför att varje dag »rikta kikaren mot fabrikerna i Limhamn för att se, om det ännu ryker ur skorstenarna.« I början av augusti regnar det; Söderberg har tråkigt, och plötsligt en dag är Limhamns fabriker öde. »Ingen rök stiger längre från fabrikerna på den svenska kusten.« Det är den fjärde augusti 1909 – storstrejken har brutit ut. »De fattiga och de rika ha nu ett allvarsamt samtal med hvarandra därhemma i mitt land«, noterar Söderberg, »det är ett krig mellan två stormakter.«[4]

Storstrejken 1909

Genom en kikare. Så ter sig det förflutna inte sällan för en historiker. Med ögonen pressade mot historiens okulär försöker man skönja konturerna av förflutenhetens landskap – långt där borta, men ändå så nära. Om Hjalmar Söderberg använde sig av tidningar och en kikare för att sätta sina tankar i rörelse, är ambitionen i det följande något liknande. De söderbergska förbindelserna med Sverige har ett slags motsvarighet i mediehistorikerns arbete att stundtals famlande försöka få fast händelser i det förgångna. Att till exempel rulla sig igenom 1909 års dagspress som mikrofilmad bild är att bokstavligen betrakta historien som en medierepresentation.

Med utgångspunkt i gamla tidningslägg är avsikten här att diskutera hur storstrejken – den första stora kraftmätningen på svensk arbetsmarknad – behandlats i olika medier. Till att börja med fokuseras dagspress och bildmedier det ödesdigra året 1909. Det mediehistoriska perspektivet förskjuts efter hand framåt i tiden mot olika former av medialt historiebruk kring strejken – framför allt på film men även i tv. Storstrejken kom att »remedieras« likt det sätt på vilket äldre mediers funktioner och färdigheter införlivas i nya mediala kontexter.[5] I fokus står alltså inte storstrejkens politiska orsaker, förlopp och verkan, utan massmedieringen av konflikten under 1900-talet.[6] Strejken genererade flera olika mediediskurser, till en början färgade av dagstidningarnas respektive ideologiska hemvisst. Människor famlade och visste inte vad som var sant eller falskt eftersom tidningarna var fyllda av motstridiga uppgifter. »Rykten spridas och fara i luften, obestyrkta framställningar komma från borgarpressens provisoriska lockoutlappar och allmänheten frågar sig: hur hänger det ihop, hur är det?«, påtalade exempelvis strejkorganet *Svaret* i mitten av augusti.[7] Medieoffentlighetens bild av strejken var verkligen splittrad.

Landets tidningar var under sensommaren överfyllda med artiklar och bilder, notiser och berättelser om den pågående konflikten. Denna stridens mediala karaktär undgick inte någon. I synnerhet inte efter det att landets typografer tagits ut i strejk, vilket lamslog stora delar av tidens medieindustri. Den konservativa och liberala pressen tvingades ge ut nödtidningar; små stencilerade blad fulla med besk kritik av *Svaret* – landsorganisationens tidning som på strejkbrytarmanér helt fräckt

publicerades.[8] Offentlighetens maktpositioner bytte plats; de borgerliga tidningarnas dominans växlade till ett medialt underläge. Det är förmodligen en av anledningarna till att presspolemiken under augusti 1909 blev osedvanligt bitter.

»Nej, pressen blef verkligen inte Svaret skyldig! Det var så vackert uträknadt att den i ny kapprock skrudade *Social-Demokraten* skulle bli ensam på täppan, och för det syftets vinnande lät en stor del af Sveriges typografkår dupera sig, lät locka sig till ett aftalsbrott som kommer att stå dem dyrt.« *Svenska Dagbladet* 13/8 1909.

Strejkförloppet i augusti 1909 hade sin bakgrund i konjunktursvängningen året innan, vilken avbröt en längre period av ekonomiskt uppsving. Lågkonjunkturen leder till lönesänkningar och konflikter på arbetsmarknaden. När arbetsgivarna under sommaren 1909 proklamerade lockout – man ville knäcka facken då föreningskassorna var små – svarade landsorganisationen med storstrejk. Den riktar sig mot alla arbetsgivare och syftet är att kasta ordentligt med grus i samhällsmaskineriet. Landet stannar helt. Som mest är mer än 300.000 arbetare indragna i strejken; det är världens dittills största arbetsmarknadskonflikt. Från landsorganisationen hoppas man att regeringen skall medla, men den förhåller sig passiv. Efter det att typograferna, vilka inte tillhör LO, börjat sympatistrejka några dagar in i konflikten tappar arbetarrörelsen

successivt allmänhetens förtroende. »Det brott mot ett nyligen träffadt kollektivaftal, hvarigenom typograferna sökt lägga hämsko på pressens yttrandefrihet,« heter det exempelvis i den konservativa bildtidningen *Idun*, »är ett af de öfvergrepp från storstrejksledningens sida, som bidragit att minska den sympati, som arbetarnas lugna och värdiga hållning under arbetsnedläggelsens första dagar på många håll förskaffade dem.«[9] Att typograferna går ut i strejk visar sig vara ett taktiskt misstag – snart fylls de borgerliga nödtidningarna av hetska angrepp mot *Svaret*. Pressfriheten är hotad; landet sägs vara på väg in i anarki. I Stockholm sätts militären i beredskap och officerare delar ut skarpa skott till manskapet.

Sanningen är dock att nöd råder och många arbetare och deras familjer svälter då strejkkassorna är helt otillräckliga. I början av september beslutar landsorganisationens strejkledning därför om en gradvis återgång till arbetet på de arbetsplatser som inte är anslutna till svenska arbetsgivarföreningen, den så kallade »rationella klyvningen«. En rad medlingsförslag tas fram, vilka emellertid förkastas av båda parter – och så sakta ebbar den stora striden ut. I slutet av november 1909 publicerar *Söndags-Nisse* en karikatyr: »Medlingen. Framtidsbild 1959«, där några gamla skröplingar fortfarande inte kommer överens.

Organisatoriskt och politiskt var storstrejken ett stort nederlag för arbetarrörelsen. Landsorganisationen förlorade hälften av sina medlemmar, socialdemokraterna likaså. Men i arbetarpressen erkänner man inte det hösten 1909 – och det tar nästan ett halvt sekel innan det medges att strejken var ett misstag. »Med vilken beundransvärd kallblodighet Sveriges arbetare ridit ut denna storm«, sammanfattar istället Zeth Höglund läget i den vänsterradikala *Stormklockan*. »Alla de maktägandes gemena provokationer ha förblivit resultatslösa. ... Vi minnas borgarprässens besoldade upphetsningsarbete [och] vi minnas upprättandet av borgargarden bestående av lösdrivande överklassynglingar [...] Vi komma åter.«[10] Några månader efter konflikten far Kata Dalström fortfarande ut i tirader mot tidens »lögnfakta« och alla de »gemena lögner i borgarpressen« som sökte sprida missmod bland de strejkande. »Vi ha en mängd eklatanta bevis härför i de uppgifter som den borgerliga pressen kolporterade ut under storstrejken.«[11] Faktum är att man på vissa håll redan under konflikten, som i Stockholms strejkkommité, var

så arg på »borgarpressen« att man för all framtid uppmanade folk till bojkott av vissa tidningar. »Härmed [utdelas] en allvarlig maning att de under strejken utkommande borgerliga tidningarna skall betraktas som strejkbrytaralster så länge typograferna deltaga i storstrejken. Boykotta [därför] *alla* borgerliga tidningar under strejken ... för framtiden boykotta följande tidningar: *Stockholmstidningen* med dess avläggare, *Hvad nytt*, samt *Aftonbladet*.«[12]

Trots den förbittrade tonen medger arbetarrörelsen inte att det magra strejkresultatet innebär ett bakslag. Tron på utomparlamentariska kampmedel förblir stor – i synnerhet för rörelsens vänsterfalang. Istället för kritisk rannsakan anförs mängder av förklaringar till varför man inte gått segrande ur konflikten: arbetarrörelsen hade inte till fullo behärskat strejkvapnet, man hade för lite pengar i föreningskassorna, motståndaren var för stark, och därtill hade typografstrejken varit ett misstag eftersom den ledde till att det mediala slaget om opinionen gick förlorat. Arbetarrörelsen erkänner sig inte besegrad, tvärtom omges storstrejken istället omgående av ett historiens heroiska skimmer. Glansen falnar dock succesivt, men i vissa kretsar bibehålls lystern; sextio år efter storstrejken kan *Norrskens-Flamman* exempelvis jämföra storstrejkens »enhet och kampanda« med gruvarbetarstrejken i Kiruna. »Det är inte första gången som Malmfältens gruvarbetare enigt och stridbart med strejken som vapen slagits för sina intressen ... redan 1909 var *Norrskens-Flamman* solidarisk med de strejkande.«[13]

Åsa Linderborg har hävdat att det inom arbetarrörelsen sker en omvärdering av storstrejken redan under 1920-talet. Det är mycket tvek-samt om den kommer till stånd så tidigt.[14] Inom arbetarrörelsen figurerar visserligen olika förhållningssätt, och historiebruket kring storstrejken är knappast heterogent. Men ett flertal indicier talar emot Linderborgs tes. När Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB) till exempel anordnar en minnesutställning kring storstrejken 1929, omtalas den knappast som en motgång för arbetarrörelsen; strejken har då alls inte förlorat sin heroiska status. I en anmälan pekar man på »de erfarenheter striden gav oss« och hur man bäst skall utnyttja dessa i framtiden. Något nederlag är det inte tal om, snarare framhålls det hur »en unik utställning« som denna bidrar till »att öka intresset för arbetarrörelsens historia.«[15]

Historiebruket kring storstrejken förblir i stort detsamma under trettiotalet. Trots att socialdemokratin hamnar i regeringsställning omvärderas storstrejken inte på något nämnvärt sätt. I början av 1937 sänder exempelvis Radiotjänst fyra stycken program om den svenska »arbetarrörelsens genombrottsår«. Serien är producerad av Ture Nerman, och i det sista programmet skildras storstrejken genom en intervju med personer som var med 1909. »Meningarna har nog varit delade om storstrejken«, påtalar bland annat Charles Lindley, som i slutet av trettiotalet var den ende i landssekretariatets ledning som fortfarande var i livet. »Var den verkligen ett nederlag för arbetarrörelsen? Nej, jag skulle hellre vilja säga att den rann ut i sanden. Ingen uppgörelse träffades.«[16] Nästan trettio år efter strejken tolkade Lindley den alltså inte som ett nederlag, samtidigt avslöjade hans språkbruk, med ord som »nog« och »verkligen«, att en omvärdering av strejken var på gång.

Dessa radioprogram producerar Nerman mot bakgrund av den stora krönika som han publicerar året därpå, *Svensk arbetarrörelse under hundra år*. Det är en rikt illustrerad, så kallad »bokfilm«; en populärhistorisk framställning i text och bild som även såldes uppdelad i häften på olika arbetsplatser. I den står att storstrejken materiellt blev »ett nederlag för arbetarna, men icke ideellt, och klassens kraft bröts inte.«[17] Men i takt med att socialdemokratin tar ett större ansvar för Sverige och får gehör för sin reformistiska folkhemspolitik, omvärderar arbetarrörelsen sin syn på strejkverksamhet. Det är givetvis något som även förändrar uppfattningen om storstrejken 1909. Under de långa krigsåren tonas klasskampen ned, och när Nermans krönika utkommer i en omarbetad andra upplaga under början av femtiotalet, skriver den tidigare socialministern Gustav Möller i bokens förord att »storstrejkens eldprov år 1909 blev svårt för många. Den organiserade arbetarrörelsen förlorade mer än hälften av sina medlemmar.«[18] »Tretiofem år efter det bittra nederlaget«, påtalar Ragnar Casparsson i sin tur i den andra upplagan av *Arbetets söner* – som även den utkommer 1956 – att striden »blev ett långt svältkrig, och där var motståndskraften minst på arbetarsidan. Nederlagets bittra kalk måste tömmas i botten.«[19] Steg för steg framkallas således bilden av händelserna 1909 som ett nederlag för – och misstag av – arbetarrörelsen.

Minnet av historierna kring strejken hålls dock vid liv. Förmedlingsformerna uppgraderas och berättelserna kring strejken kan inte bara läsas i böcker och höras i radio, de ger sig också till känna på filmduken. Men det är framför allt genom televisionen som den svenska arbetarrörelsens historia flyttar in i folks vardagsrum. Som inget medium tidigare förändrar och påverkar tv-apparaten människors uppfattningar och föreställningar om det förflutna. Före kanalklyvningen 1969 räknas tittarsiffror för historiska tv-program i hundratusental, ett publikt genomslag som författare till populärhistoriska böcker bara kan drömma om. Det intressanta med storstrejken är att den efter femtioårsjubiléet 1959 i princip figurerar i alla dokumentärfilmer och tv-program som behandlar eller knyter an till framväxten av det moderna Sverige – och det produceras många sådana.[20]

Storstrejkens betydelse i ett slags medialt historiografiskt perspektiv – för att knyta an till Linderborgs tes om historien som en ideologisk maktresurs för arbetarrörelsen – är därför inte entydig. Utan tvekan har arbetarrörelsen haft tolkningsföreträde i beskrivningen av strejken, men kampen om händelserna 1909 har en påfallande mångtydig karaktär. Genom att undersöka olika mediala föreställningar kring storstrejken kan man mediehistoriskt få korn på några av de ideologiskt motsägelsefulla diskurser som både definierar och kringgärdar strejken och dess eftermäle. Konfliktens brokiga historiska betydelse beror naturligtvis på att den uppfattades och användes av aktörer med olika ideologisk inriktning. Det producerades sinsemellan helt oförenliga och motstridiga mediehistorier kring den. Vid sidan av dagspressen, distribuerades föreställningar om storstrejken dessutom medialt i flera led: i vykort och illustrerad press, i fotografier och i den bitska skämtpressen, samt givetvis på film. Alla de större skämttidningarna lät exempelvis sina förstasidor under augusti och september 1909 kommentera konflikten.

Årtiondena kring sekelskiftet 1900 framträder en medial offentlighet som inte längre bara utspelar sig i dagspressens spalter. Genom att lyfta fram strejken som en händelse vilken det rapporterades flitigt om i visuella medier, kan man skönja konturerna av en offentlig sfär stadd i medial förändring. Storstrejken kan rent av ses som en tidig variant av det som Daniel Dayan och Elihu Katz kallat »mediehändelse«,

Nya Nisses strejkbrytarnummer 4/9 1909.

en företeelse som i realiteten äger rum, men som genom upprepad mediering förefaller utspela sig i medierna – inte minst på grund av den återupprepade »remediering« som sådana händelser präglas av. Mediehändelsen är såtillvida en händelse, som inte skulle ha blivit en händelse, om inte medier utförligt rapporterat om den. Dayan och Katz diskuterar främst mediehändelsen i en senare televisuell kontext med fokus på några av de senaste decenniernas globalt massmedierade händelser.[21] Men med tanke på att ARAB har hundratals fotografier spridda genom pressmediet, flertalet filmer förevisade i offentliga sammanhang, och uppemot 60 volymer tidningsklipp från konflikten 1909, är det inte helt anakronistiskt att resonera om strejken i sådana termer.

Som historiska källor är tidningar mycket användbara – men de är också otillförlitliga och besvärliga att tolka. Liksom allt historiskt mediematerial är de färgade av sin tid, med ett innehåll som alltid måste studeras i ljuset av sina specifika produktionsbetingelser. Volymerna med pressklipp på ARAB vittnar först och främst om ett överflöd av

mediala utsagor och föreställningar om konflikten – snarare än om dess faktiska förlopp. Denna strejkens mediearkivariska dimension uppmärksammades redan av Oscar Borge, ARAB:s förste föreståndare. I ett upprop i *Social-Demokraten* i oktober 1909 riktade han en vädjan om att allt material kring storstrejken, från protokoll till tidningsurklipp – »eller helst hela tidningsexemplar« – skulle överlämnas till arkivet för att »därmed ge en möjligast fullständig, trogen och intressant bild av dessa väldiga händelsers orsaker och förlopp.«[22]

Kungsgatan i Stockholm under storstrejkens första dag 1909.
Foto: Axel Malmström.
© ARAB.

Alla arkiv är och förblir emellertid en kulturell spegling och samhällelig representationsform. Inte ens Borges gedigna arkivinsats har gjort det möjligt att teckna en trogen bild av konflikten 1909; även tidningarna innehöll ju ett sovrat material. Men det är inte bara vad som sparats för eftervärlden som haft inflytande på den bild av storstrejken som etablerats under 1900-talet. En målsättning i det följande är att mediehistoriskt uppmärksamma att även det mediala sätt – det vill säga den typ av mediering som alltid föregick själva bevarandet – också påverkade förståelsen av konflikten. Inom historievetenskapen har det funnits en tendens att förbise att till exempel gamla fotografier inte bara mekaniskt avbildar det som råkar befinna sig framför linsen; fotografier representerar på ett mediespecifikt sätt beroende på bildens syfte, dess kontext, dess inramning och så vidare. Historien i audiovisuell form har helt enkelt en medial sida som alltför sällan uppmärksammas.

Storstrejken 1909 är faktiskt ett utmärkt exempel på att många historiska händelser är identiska med historien om sin egen medialisering – åtminstone i arkivariskt hänseende. Metodologiskt handlar det därför här om att trevande formulera en kritik mot den akademiska tradition som trots att den ständigt förklarar att verkligheten (eller historien) aldrig är tillgänglig för oss, utan alltid medieras via olika former av diskursivitet, likafullt fortsätter att resonera som om det fanns en historisk sanning att avslöja. Men så är nog inte fallet; kunskapen om vår omvärld har åtminstone sedan andra hälften av 1800-talet varit medialt reglerad. Under mediemodernitetens 1900-tal framträder i det närmaste alla händelser i ett slags mediediskursiv form, varför dessa medieringar bör ses som en integrerad del i kulturens historiskt föränderliga kommunikationsprocesser. Som ett slags tidig mediehändelse antyder därför storstrejken hur politiken var medialt dikterad redan för nästan hundra år sedan. Dåtidens medier var aktörer som utövade politiskt inflytande, samtidigt började de att vävas samman och länkas ihop med samhället och politiken i stort. Medieringen av storstrejken antyder såtillvida konturerna av en framtida mediepolitisk agenda, där själva föreställningen om politik har en medial dimension. Eftersom konflikten främst utspelade sig i medierna, så föreligger det också en spännande metamedial diskurs som pockar på att uppmärksammas. För att få ett politiskt genomslag var strejken tvungen att medieras; för strejken som mediehändelse var det till och med en förutsättning. Storstrejken 1909 kanske rentav skall betraktas som en medial kommunikationsform i sig själv?

Storstrejken i dagspressen

I slutet av juli 1909 påtalade liberala *Dagens Nyheter*: »partitidningar af båda ultrafärgerna ha helt naturligt ej mycket af samförstånd gentemot hvarandra i dessa dagar.«[23] Både den konservativa och liberala opinionen intog under storstrejken en mycket kritisk hållning gentemot arbetarrörelsen. Som Staffan Björck påtalat i sin genomgång av sekelskiftets Sverige polariserades läget snabbt; sedan strejken brutit ut fanns det bara en arbetarnas och en arbetsgivarnas press.[24] Att mediebilden av konflikten varierade är därför knappast överraskande; landets partipress skulle decennier framöver förbli stark. Men att pressgrannars

uppgifter, rapporter och påståenden om varandra var glödhett tidningsstoff under augusti 1909 är mer förvånande. Mediehistoriskt är just den metamediala rapporteringen och interna pressdebatten kring storstrejken speciellt intressant. I tidningsläggen framträder en hetsig polemik som antyder att strejkförloppet uppfattades, tolkades och bedömdes radikalt annorlunda alltefter politisk tidningsfärg.[25] Förvisso körde tvister och dispyter, meningsskiljaktigheter och åsiktsutbyten snabbt fast i ett slags medialt skyttegravskrig – inte sällan med infama påhopp. »Alla hederliga, fredliga medborgare ha skaffat sig revolvrar, talar borgarpressen om, som gjort allt för att skrämma sin läsekrets«[26], häcklade *Social-Demokraten* »kapitalismens pressorgan«. Konservativa *Stockholms Dagblad* kontrade med att rapportera om »det vildaste superi« bland lediga svenska arbetare på besök i Danmark – ingen sprit fanns att köpa i Sverige medan strejken pågick.[27] Liknande excesser och överdrifter var vanliga; ord stod mot ord. Rapporteringen under storstrejken färgades av tidningarnas politiska hemvist på ett närmast exempellöst sätt; presspolemiken var bokstavligen iögonfallande. På ena sidan stod arbetarpressen med *Social-Demokraten* i spetsen, och bland de borgerliga tidningarna hörde konservativa *Nya Dagligt Allehanda* och *Stockholms Dagblad* till arbetarrörelsens mest oförsonliga kritiker.[28] Det var utanför den senares redaktionsfönster som de famösa »lögnlakanen« hängde – tre stycken lärftrullar med uppgifter om alla dem som påstods ha återupptagit arbetet när strejken pågått en tid.

Under juli 1909, strax innan strejken bröt ut, ägnades mycket spaltutrymme i pressen åt frågan om huruvida arbetarna och landsorganisationen bröt gällande avtal genom att gå ut i strejk. »Behövfa arbetare icke hålla avtal?«, frågade sig till exempel *Stockholms Dagblad*. Tidningen hävdade att det »tydligen var meningen [att] på arbetarehåll draga med i strejken en hel del arbetare, som äro bundna af öfverenskommelser med arbetsgifvare, enligt hvilka lockout, strejk och blockad aldrig får förekomma under avtalstiden.«[29] Artikeln följdes upp samma dag strejken bröt ut »i dåraktig blindhet«; *Stockholms Dagblad* gick i skarpa ordalag till attack mot »arbetarpressen och de kraf på att ohederligt bryta aftal« som där ideligen framfördes.[30]

I den intensiva presspolemiken stod till en början anklaganden om falska avtalssbrott mot arbetarnas möjlighet att organisera sig.

Uthängda arbetare. Det famösa »lögnlakanen« utanför *Stockholms Dagblads* redaktionsbyggnad på Vasagatan 9 i Stockholm. © ARAB.

Agitatoriskt hade *Social-Demokraten* proklamerat att »arbetarna vet att det gäller att värna sin organisation, sin medbestämmanderätt i fråga om lön och arbetsvillkor och därför fördraga de att nu några veckor framåt leva på bröd, salt och vatten.«[31] »Torrt bröd håller sig«[32], svarade *Nya Dagligt Allehanda* syrligt i en motartikel, som också den livligt diskuterade pressens roll i den kommande konflikten. Det påpekades att Hjalmar Branting beklagat sig över »den borgerliga pressens brist på visdom«, men framför allt kritiserade man *Social-Demokraten* med dess hetsartiklar och spridande av lösa rykten. »Branting själf, som ju ej längre är redaktör i dagspressen, skrifver ... att ›pressen trots alla anspråk inte styr världen‹, men det är en klen tröst för *Social-Demokratens* förlöpningar, då ju i alla fall pressen, efter hvad Branting menar, har förmågan att missleda världen.«[33]

Beträffande missledande föreställningar kontrade *Social-Demokraten* dagen efter det att storstrejken proklamerats: »Den borgare som de närmaste dagarna före storstrejkens utbrott läst högertidningarna ... trodde nog [igår] knappast sina ögon och öron. I stället för de vilda uppträden han sett i sin fantasi, kunde han endast upptäcka väldiga skaror av mestadels helgdagsklädda arbetare, som lugnt och stilla

promenerade utefter gatorna.«[34] Efter hand insåg och påtalade även den borgerliga pressen att strejken förflöt mycket lugnt; det var egentligen bara agitatorn Hinke Bergegrens radikala ungsocialister – de så kallade »unghinkarna« – som störde ordningen. I samma nummer av *Social-Demokraten* fanns också en artikel kring spårvägspersonalens beslut att gå i strejk. Men *Social-Demokraten* ägnade sig främst åt att polemisera mot de felaktigheter som *Stockholms Dagblad* och *Aftonbladet* publicerat i frågan.[35] Dagen efter tog man ånyo sats och attackerade ytterligare en tidning. »*Nya Dagligt Allehanda* framhärdar i sin lögnkampanj«, påtalades det apropå en incident där en arbetarskara skall ha hotat en mjölkkusk på Götgatan i Stockholm. Enligt *Social-Demokraten* var det hela en »uppdiktad upphetsningshistoria«, och man varnade med att försöka övertala »borgartidnigens« typografarbetare att vägra sätta »smädesskriverierna mot arbetarrörelsen.«[36]

På ett liknande sätt fortsatte det under hela augusti månad; »Fiendepressens skrän« och »Ur fiendepressens örtagård« är rubriker som talar sitt tydligt språk.[37] I strejkorganet *Svaret* fanns även de återkommande kolumnerna »Stridsläget« och »Stridsfältet« som ofta handlade om pressgrannar. Trots all sin principiella antimilitarism använde sig arbetarrörelsen ofta av sådana krigiska termer i agitationen, speciellt under storstrejken.[38] Efter det att landets typografer tagits ut i strejk den tionde augusti, höjdes tonläget ytterligare. Typografstrejken var en minst sagt drastisk åtgärd som innebar ett slags självcensur av arbetarrörelsen. »Intet undantag för socialisttidningarna« kunde man läsa i *Svenska Dagbladet* några dagar innan den proklamerats: »arbetsnedläggelsen bör omfatta alla tidningar, således äfven arbetarepartiets organ.«[39] Med typografernas inträde i strejken drabbades landets tidningar, oberoende av politisk färg. Men det gjordes ett undantag. »Med vårt medgivande kommer Landssekretariatet att dagligen utsända tryckta meddelanden om storstrejkens förlopp.«[40] »*Svaret* är namnet på det meddelande, som Landssekretariatet ... ämnar utgiva varje dag under tiden den allmänna arbetsnedläggningen varar.«[41]

Landssekretariatets överenskommelse med typograferna om att *Svaret* skulle få utges som enda tidning i landet var mycket kontroversiell, i synnerhet eftersom typografstrejken samtidigt lamslog landets övriga press. Ingen tidning kunde tryckas, och heller inte distribueras eftersom

tidningsbuden också strejkade. Redaktionerna fick själva hektografera små nödtidningar med ursäkter till sin läsekrets: »Typografernas ansvarslösa aftalsbrott har för en tid stannat våra rotationspresar. *Stockholms Dagblad* kommer emellertid att med alla till buds stående medel söka uppehålla kontakten med allmänheten.«[42] Till följd av »typografernas aftalsbrott utkomma landets tidningar nu i regel som tryckta eller maskinskrifna lappar. Södermanlands Läns Tidning bedja våra prenumeranter om övferseende och tålamod.«[43]

Södermanlands Läns Tidning.

Nyköping, länstidningens tryckeri, den 11 Aug. 1909. Nro 188

Till följd af typografernas aftalsbrott utkomma landets tidning er nu i regeln som tryckta eller maskinskrifna lappar Vi bedja våra prenumeranter om övferseende och tålamod.

Typografer i strejk. Nödnummer av *Södermanlands Läns Tidning* 11/8 1909. © ARAB.

Det hela urartade till ett slags mediekrig. Vreden i den borgerliga pressen visste inte några gränser – den svenska tryckfriheten var hotad och man anklagade arbetarrörelsen för att censurera det fria ordet. Publicistklubben protesterade högljutt; socialisterna våldförde sig på yttrandefriheten. Under en debatt på Publicistklubben beskylldes landsekretariatet för att vara »det fria ordets undertryckare«; stämningen var hätsk och olika talare menade att typografernas strejk lett till »en skandalös kränkning af det fria ordets rätt.«[44] Dagen efter det att första numret av *Svaret* givits ut, anmärkte *Stockholms Dagblad* sarkastiskt att tidningen »skall blifva det enda 'riktiga och pålitliga svaret' på alla rykten och frågor om storstrejkens gång. Den lämnar också såsom var att vänta, en alltigenom för socialistiska läsare anpassad framställning af den sjätte storstrejksdagen, undertrycker konsekvent alla meddelanden,

som kunna vara ägnade att nedstämma partivännernas redan något mindre än förut frejdade mod.«[45] Med hög svansföring genmälde *Svaret*: »skillnaden mellan *Svaret* och de smålappar som borgerliga blad utsända, är att dessa senare okontrollerat införa telegrammen från stridsfältet ... varemot *Svaret* endast tar kontrollerade och korrekta uppgifter. *Svarets* uppgift är icke att komma först utan att endast meddela *sanningen*."[46]

Vid sidan av att presspolemiken gick på högvarv, antyder ovanstående att arbetarrörelsen skattade sin journalistiska kompetens högre än motståndarens. Strejken rubbade offentlighetens maktpositioner, och *Svaret* tvekade inte att utnyttja det mediala underläge som de borgerliga tidningarna befann sig i. Visserligen tog det inte många veckor innan de flesta konservativa och liberala dagstidningar återfick sitt normala utseende, men arbetarrörelsen flyttade ändå fram sina mediala positioner. Samtidigt for den borgerliga pressen – i synnerhet *Stockholms Dagblad* – med viss rätt ut mot arbetarrörelsens presshyckleri. *Social-Demokratens* avisering att man »naturligtvis icke kommer att söka genom strejkbryteriarbete åstadkomma någon provisorisk« tidning, menade *Stockholms Dagblad* var »en jesuitisk förklaring af renaste vatten«. Ty i samma nummer meddelar tidningen, att den under storstrejken kommer att stiga upp i en annan form. Från och med idag utkommer nämligen tidningen *Svaret*, under förklädnad av »landssekretariatets tidning«, men i själva verket är det en provisorisk upplaga af *Social-Demokraten*."[47] I en längre pressöversikt genmälde *Svaret* indignerat att det »fria ordets riddare« numer föreföll vara en tacksam roll: »hela borgarpressen axlar den riddarkappan, så illa den än sitter.«[48]

I mitten av augusti började så de strejkkritiska borgerliga dagstidningarna fyllas av rapporter om arbetsplatser där arbetet återupptagits. »Många strejkande som tröttnat«, meddelade exempelvis *Stockholms Dagblad*: »från allt fler platser i landet berättas om strejkande som återgå till arbetet.«[49] Den till en början påstådda återgången till arbetsplatserna – som just *Stockholms Dagblad* gjorde till en spektakulär händelse genom sina »lögnlakan« – gav nytt bränsle åt den eldfängda polemiken mellan tidningsdrakarna. *Stockholms Dagblads* »fylliga öfverblick« av vilka arbetsplatser det hela gällde, föranledde *Svaret* att ägna merparten av sin förstasida åt dementier. »De borgerliga bladen«, påtalade *Svaret*, »förklarar nu till borgarnas förnöjelse att storstrejken är ›på upphällningen‹. Och

Stockholms Dagblad tror sig peppra sina uppgifter om ›återgång i arbetet‹ genom att tillägga att de komma aldrig in i *Svaret*. Jo, tillfoga vi, *alla korrekta uppgifter*.« Enligt *Svaret* var *Stockholms Dagblads* lärftrullar inte annat än fyllda av »arbetsgivarföreningens lögner«.[50]
»Som en orm i en myrstack vrider sig arbetsgivarnas press för att söka undanflykter från det förkrossande faktum att storstrejken på sin femtonde dag visar praktiskt samma antal strejkande som [tidigare]«[51], meddelade *Svaret* stolt i slutet av augusti 1909. Två veckor senare var storstrejken emellertid över och det sista numret av tidningen utgivet. *Svaret* hade som mest en upplaga på 150.000 exemplar. Tidningen var med andra ord en publik kanal som nyttjade storstrejken som ett slags medial kommunikationsform. Som medium uttrycktes storstrejken genom pressen, och faktum är att den till en inte ringa grad utspelade sig i tidningarnas spalter. Som exemplen visat var dagstidningarna överfyllda av anklagelser och påståenden, förnekanden och dementier. »Lögnrekord i presspolemik« är talande nog titeln på en artikel som trettio år senare försökte återge konflikten.[52] Sällan, om ens någon gång tidigare i den svenska presshistorien, var tidningsmediet så upptaget av sig självt som under storstrejken 1909.

Storstrejken i bild

Även om det publicerades mängder av artiklar om storstrejken, så trycktes nästan inga bilder i dagstidningarna. Pressen var 1909 fortfarande mycket bildfattig; likväl hade nästan alla av de få illustrationer som publicerades i tidningarna under augusti anknytning till konflikten. Under rubriken »Storstrejksbilder« tryckte exempelvis *Stockholms Dagblad* i mitten av augusti några teckningar som bland annat föreställde det egna tidningshuset, och soldater vid Norra station – »mjölkens beskyddare«.[53] Avsaknaden av illustrationer i dagspressen till trots spelade bildmedier en inte oväsentlig roll under storstrejken. Visserligen fanns det inom arbetarrörelsen ikonoklastiska tendenser, och någon agitation i visuell form var det knappast frågan om – inte än. Men bilder togs emellanåt i bruk på ett övertygande sätt. Första september 1909 publicerade till exempel tidskriften *Fram* ett fotografi med verklig politisk kraft. På bilden syntes en större folkmassa som

lyssnade till en ensam talare. Bilden var fotograferad under ett möte i Malmö Folkets park i början av augusti. Det var ett fotografi med ideologisk styrka där arbetarklassen kunde betrakta sin kollektiva vägran. Talaren var den danske folketingsledamoten Thorvald Stauning, som ett år senare skulle väljas till det danska Socialdemokraternas partiledare. Men illustrationens mediepolitiska potens var oberoende av honom. Bildens faktiska och indexikala omständigheter var till och med helt ovidkommande; fotografiet bör snarare förstås som en närmast ikonisk representation av arbetarrörelsens kamp- och strejkvilja.

»Ett storstrejksmöte.« *Fram* nr. 9, 1909.

Det är också en tolkning som ligger i linje med den lakoniska bildtexten –»Ett storstrejksmöte«. Detta var ett av många möten under konflikten 1909 där arbetarna kollektivt visade sin styrka – och där även tidningsmediet utgjorde en solidarisk förlängning av händelsen. Den här typen av mötesbilder gjorde sig givetvis också grafiskt bra på bild. Dagen efter det att storstrejkens första »jättemöte« hölls i Lill-Jansskogen i Stockholm, publicerade exempelvis *Social-Demokraten* ett liknande fotografi med arbetare långt in i bilddjupet. Syftet med sådana bilder var just att både agitatoriskt och propagandistiskt ingjuta mod – eller förskräckelse – hos betraktaren, allt beroende på politisk preferens. I samma nummer av *Fram* publicerades också ett andra fotografi taget i samband med strejkmötet i Malmö. »Bröd åt de strejkande«, upplyste

bildtexten, och som kommentar poängterade *Fram*: »Vi ha i detta nummer infört ett par strejkbilder från Malmö, ett möte och en brödtransport från storstrejksutskottets bageri till utlämningsstället i Folkets park. Vi tro, att dylika bilder ha stort intresse och hemställa därför till dem, som förfoga över vackra [sic] och tydliga fotografier från storstrejksdagarna, att låna oss densamma för ev. återgivande i *Fram*.«[54]

Bilderna i *Fram* fick sin politiska pregnans av att tidskriften vanligtvis var mycket bildfattig. Allt sedan starten 1903 hade illustrationer i denna det socialdemokratiska ungdomsförbundets månadstidskrift tillhört undantagen. Det hade tryckteknikska orsaker, och visserligen förekom tecknade illustrationer och karikatyrer ibland, men fotografiska reproduktioner var sällsynta. Strejkbilderna i *Fram* kan dock ses som ett exempel på en gradvis förskjutning inom arbetarrörelsen mot ett mer mediemodernt opinionsarbete. Fotografiet av strejkmötena i Malmö eller Lill-Jansskogen hade förmåga att forma människors uppfattning om kollektivets styrka. Bilderna illustrerade, bortom vad de egentligen föreställde, hur politiken kunde framställas och iscensättas medialt med ett publikt budskap. I kommentaren påpekade *Fram* att man trodde att sådana bilder rönte intresse – en antydan om att även den unge Per Albin Hansson, som då var tidningen redaktör, tagit intryck av modernitetens visuellt orienterade medier och offentligheter.

Fotografier och teckningar, karikatyrer och film spelade därför en viktig roll under storstrejken. Visserligen hävdade Rune Waldekranz i en artikel om tidig film, »oscarianernas verklighetsbilder«, att filmkameran blundade för samtidens sociala konflikter: »om storstrejken hade biografernas 'verklighetsbilder' inget att berätta.«[55] Men där har han fel. Det spelades in ett flertal filmer under storstrejken. Om det fanns intresse av att läsa om strejken i dagspressen, var folk även hugade att se rörliga bilder av händelsen på de många biograferna – i analogi till vad Joseph Garncarz kallat »optische Berichterstattung«, ett slags visuell nyhetsrapportering.[56] Redan vid mitten av 00-talet etableras ett medialt samspel mellan pressen och aktualitetsfilmen i sättet att rapportera om nyheter. Pressen var samtidens snabbaste nyhetsmedium, men filmen kompletterade väl genom att i rörlig bild visa det som inträffat.[57] Bland bevarade biografblad kan man exempelvis notera att Svenska Biografteatern i Eskilstuna i början av oktober 1909 annonserade om

en »nyhet för dagen«, aktualitetsfilmen *Stockholm under storstrejken*. I »en rad belysande bilder« visade filmen ett antal scener från den timade konflikten: »utanför tidningarnas depeschbyrå«, »de strejkande sysselsättande sig med metning i Norrström«, samt »militärbevakning vid gas- och vattenledningsverket«. En tid senare, i mitten av oktober visade Intima Biografteatern i samma stad filmen *Vräkningarna vid Hornsdals bruk*, en händelse i efterspelet kring strejken som tidningarna rapporterat flitigt om. Filmen var ett reportage om de »till vräkning dömda familjerna«, och på ytterligare ett biografblad gavs detaljerade upplysningar om filmen.

1. *Nyhet för dagen:*

Stockholm under storstrejken.

En rad belysande bilder.

1. Utanför tidningarnas depeschbyrå.
2. De strejkande sysselsättande sig med metning i Norrström.
3. Spårvägsbolagets ingenjörer och frivilliga fira de första spårvagnarna.
4. Militärbevakning vid gas- och vattenledningsverket m. m.

NYTT! NYTT!

Vräkningarna vid Horndals bruk

den 27 Oktober i år.

1. Järnvägsstationen.
2. Bruket.
3. De 15 till vräkning dömda familjerna.
4. Första offret för kyltarbetaren K. Flinta.
5. Flygarns softa, som omöjliggjorde vräkningen.
6. Möblerna bortkörda.
7. Den på Onsdag aften stormade polisstationen.
8. Arbetarebostäderna.

Storstrejken i rörliga bilder. Biografblad i Eskilstuna annonser hösten 1909 för nya filmer om konflikten. © SLBA.

Ingen av filmerna ovan har bevarats. De enda rörliga bilder från storstrejken som fortfarande existerar är ett antal sekvenser från Stockholm, bland annat under det stora strejkmötet i Lill-Jansskogen – den händelse som också fotograferades av *Social-Demokratens* utsände. Den tidningen var faktiskt först med en reguljär filmbevakning, en verksamhet som just startade 1909. I signaturen Maudlins »biografspalt« informerades det under en tid om nyheter på filmrepertoaren. Signaturen var en pseudonym för Vera von Kraemer – ingen mindre än Hjalmar Brantings

styvdotter. »Biografen har på helt naturliga grunder blifvit en ofantligt omtyckt förströelse och [*Social-Demokraten*] skola också i våra översikter ta all tillbörlig hänsyn till människans behov av omväxling, fantasi, skönhetsintryck och äventyrsglädje«, påpekade Maudlin i mars 1909.[58] *Social-Demokraten* skrev nu ingenting om film under storstrejken, men som aktualitetsfilmerna från konflikten antyder, så hade film och politik under 1909 börjat kopplas samman. I en återblick över 1909 påtalade till exempel *Nordisk-Filmtidning* att biografen under det »tilländalupna året ytterligare vidgat sin användbarhet. Så har den visat sig med största fördel kunna användas [av] valkandidater.«[59] Politiker på film var förvisso något som ännu mest sågs i Amerika, men omständigheten att denna koppling gjordes i en återblick över strejkåret 1909 antyder att kinematografen gradvis började uppfattas som ett medium bland andra i den politiska offentligheten. Det motstånd som länge funnits mot »biografeländet« var inte längre helt kompakt; det började luckras upp och mediet vann nya förespråkare. Ändå skulle det dröja flera år innan de första svenska arbetarporträtten gjordes på film. Först 1914 regisserade Victor Sjöström en spelfilm som utspelade sig i arbetar- och fabriksmiljö. Rollen som proletär spelade han själv; filmen hade titeln *Strejken*.[60]

»Numera erkännes att vi med biografen fått en en utmärkt hjälp vid utvecklingen af … de bredare folklagrens upplysning … Alla dagens händelser kan visas för en talrik publik på kinematografteatrarna nästan i samma ögonblick de hända.« *Nordisk-Filmtidning* mars 1910.

Oaktat de rörliga bildernas genomslag, medierades storstrejken visuellt främst i stillbildsform. I den illustrerade tidningen *Idun* blev exempelvis konflikten till en nästan helt igenom visuell händelse. Augustinumret

av *Idun* 1909 ägnades »uteslutande åt en rikhaltig bildlig framställning af den märkliga sociala strid, som i dessa dagar uppfyller alla tankar och sinnen.« I tidningen var inte mindre än 45 fotografier, tagna av A. Blomberg, tryckta. Omslaget pryddes av ett distinkt fotomontage med ett antal sittande arbetare – och en arbeterska – värdigt hävdande sin rätt. Mängden av fotografier i Idun är intressant, inte mist eftersom fotografier – i motsats till tecknade bilder – suddar ut spåren av sin egen mediering. Fotografierna i *Idun* tycktes alltså inte representera strejken så mycket som presentera den. På grund av typografstrejken hade tidningens »redaktions- och kontorspersonal« själva »falsat veckans nummer«, något som läsaren också kunde se på ett fotografi i tidningen.

»Storstrejken.« Omslag av *Idun* nr. 34, 1909.

Iduns storstrejksnummer var förvånansvärt neutralt för att vara en tidning som räknade den »borgerliga kvinnan« som sin främsta läsare. Även om den pågående konflikten beskrevs som unik i sitt slag, med »en stark känsla … att hvarje dag är historisk« – mittuppslaget i tidningen bar just rubriken »Bilder till storstrejkens historia« – innehöll Blombergs fotoreportage tämligen objektiva bilder. Fotografierna avbildade både arbetarnas och skyddskårernas högkvarter, det fanns porträtt av ledande personer inom strejkledningen såväl som inom arbetsgivareföreningen, militärer på vakt figurerade liksom en agiterande Kata Dalström. Även bildtexterna var återhållsamma: »lossning med militärhjälp«, »kvinnliga

ordningsmän« eller »strejknyheter studeras«. Det kommer därför inte som någon överraskning att Idun påtalade att det inte var tidningens »sak att blanda vår röst i den starka kör, som nu ljuder från de olika partiernas press, och i hvilken klassmotsatserna och klasskampen få sitt pregnanta uttryck. Men det finns andra än direkt politiska synpunkter, ur hvilket det ligger nära till att se den bittra inbördes striden.«[61]

»Bilder till storstrejkens historia.« *Idun* nr. 34, 1909.

Precis som i *Fram* avbildade flera av fotografierna i *Idun* arbetarmassor. »Cirkusmötet«, där typografstrejken proklamerades figurerade på bild, liksom massmöten i Lill-Jansskogen och strejkmöten i Hornsbergs hage. Detsamma gäller många av de fotografier som bevarats på ARAB kring storstrejken, av vilka en hel del också publicerades. Bildarkivet där kring konflikten 1909 har framför allt ett ständigt återkommande motiv – det solidariskt strejkande kollektivet. Fotografier av demonstrationer, arbetare på gator och torg, strejkmöten och arbetare som lyssnar, har alla det gemensamt att det är kollektivet som upptar bildernas fokus, snarare än enskilda individer. Det är inte speciellt uppseendeväckande, men mediehistoriskt visar ett antal av dessa bilder prov på en slående grafisk likhet med den sovjetiska montagefilmen som tio år senare slår världen med häpnad. Bland de vykort som exempelvis återfinns i Gerda

Vykort av Gustav Möller som brandtalar i Hälsingborgs folkpark, den 5/8 1909. Baksidan av vykortet har prickade rader för porto och adress, men det finns inget firmamärke varför de förmodligen trycktes privat. © ARAB.

Möllers samling – Gustav Möllers första fru – är herr Möller själv knappt synlig. Det centrala för dem som skickade, eller tog emot dessa vykort var inte talaren – utan mängden åhörare.

De bilder som efter 1909 emellertid främst associerats med storstrejken är med all sannolikhet karikatyrer. Samtliga nummer av *Stormklockan* pryddes till exempel under konflikten med olika karikatyrer apropå konflikten: från storstrejksblixten som slår ned i hatten på den borgerliga tidningsredaktören, till den fattige arbetaren och fete borgaren som rustar sig för strejk – den ene genom att göra ytterligare hål i svångremmen och den andra genom att hamstra bostaden full.[62] Ofta har sådana bilder illustrerat storstrejken i historiska översiktsverk.[63] Karikatyrer och skämtbilder är dock en förbisedd historisk källa, men använder man skämtpressen kan man ofta på ett koncist sätt få korn på både samtida stämningar och föreställningar.[64]

I den allt sedan sekelskiftet 1900 blomstrande svenska skämttidningsfloran – Albert Engströmns *Strix* grundades exempelvis 1897– var storstrejken ett tacksamt motiv. I de kvicka skämttidningarna levererades en bitsk kritik som på ett spirituellt sätt turnerade hur konflikten påverkade samhället. De sex nummer av *Söndags-Nisse* som kom ut under strejkveckorna var fulla av grafiska kommentarer till strejken. I tidningens första »storstrejksnummer« hittar man exempelvis två av de mest reproducerade karikatyrerna från konflikten: den ena med »borgargardet« av präster, fabrikörer och militärer försedda med knölpåkar och gevär för att upprätthålla den allmänna ordningen. I den

andra bilden, »Jättestrejk eller de korslagda armarnas politik«, tecknas bilden av den sovande arbetarjätten med ett bedjande, uppläxande och piskande borgerskap som kräver återgång till arbetet. Förstasidorna i *Söndags-Nisse* under september innehöll vidare de klassiska bilderna av en arbetarmassa som tillsammans bildar ordet »nöd«, samt karikatyren av strejkledaren Herman Lindkvist som, efter det att strejken blåsts av, erbjuder ett begagnat strejkspöke till reapris.[65]

I den radikal-konservativa *Strix* var bilden snarlik. »Hur storstrejken hade verkat om allt gått i 'god ordning'« kunde man till exempel läsa i ett nummer, följt av en rad teckningar av »skräddarstrejk« – nakna borgare på promenad – »barberarstrejk« – borgare med ofantliga skägg – och »skomakarstrejk« – borgare barfota på stan.[66] För Engström själv var strejken ett uppskattat motiv, och samtliga av hans förstasidor under augusti hämtade inspiration från konflikten. I bilden »från Stockholms skärgård«, kunde hans skärgårdsgubbar kongenialt utbrista: »'är på 'Arö 'ar vi ingen civilisation eller socialism, 'är 'ar vi bara strömming.«

»Från Stockholms skärgård« av Albert Engström. *Strix* nr. 33, 1909.

Vid sidan om *Strix* och *Söndags-Nisse* var även de illustrerade skämttidningarna *Puck* och *Kasper* fyllda av bilder som alluderade på storstrejken – likaså *Nya Nisse*, *Kurre* och *Löpar-Nisse*. Mängder av massproducerade teckningar, bilder och karikatyrer florerade alltså kring strejken. I nästan alla av dessa tidningars augustinummer anspelade framsidans bilder på konflikten, från punschdrickande grevar som förfasade sig över lata arbetare till tafsande, kärlekskranka typografer

Den kärlekskranke typografen.
Kasper 28/8 1909.

– »Fina Blom (till typografen Ka'lson): Tryck inte så der, jag tillåter inge strejkbryteri!«.

Men vilken bild av strejken var det egentligen skämtpressen distribuerade ut i medieoffentligheten? Givetvis var den inte entydig, men merparten av bilderna uttryckte knappast någon större sympati för de strejkandes sak. Går man igenom bildmaterialet är det faktiskt bara Schonbergs »nöd«-bild i *Söndags-Nisse*, med undertiteln: »Huru länge?«, som röjer någon form av empati för de strejkande. Men skämtpressen publicerade å andra sidan inte heller karikatyrer av lata arbetare. Snarare var det borgarklassen som häcklades genom återkommande nidbilder av tjocka fabrikörer med cigarr. Det låg så att säga i skämtpressens natur att ha en satirisk udd; en karikatyr är ju en överdriven bild vars effekt är en följd av dess excess. Tecknarsignaturer som Waldeck och Kumlien bekände därför inte politisk färg i sina bilder, men deras karikatyrer ger ändå en antydan om uppfattningar kring strejken. Waldeck lät till och med producera ett »storstrejkspel« på förlaget Svithiod, fylld av karikatyrer kring konflikten som kunde inhandlas för 75 öre. Spelet levererades i ett fodral och kunde vikas ut som ett slags brädspel. På 28 rutor fick spelaren hela storstrejken berättad för sig: »ibland arga socialister – lätt man råkar uti klister«. Hamnade man på ruta 15 stod: »modigast ibland rebeller, Hinke springer när det gäller«. Hela spelet inleddes med: »här begynna vi vår gärning – kasta nu din storstrejkstärning.« Men redan

»Storstrejkspelet af Waldeck«.© ARAB.

på ruta två, där en sovande arbetare låg, kunde det ta stopp: »Alla strejka – ingen hast, varsågod ligg kvar ett kast.«

1909 års bildmedieringar av storstrejken i karikatyrer och teckningar, fotografier, illustrationer och film etablerade såtillvida ett slags generell bild av konflikten. Den tog sig olika visuella uttryck, men den påverkade

också samtidens och – genom arkivet – eftervärldens föreställningar om den stora striden. De bilder som bevarats visade knappast upp strejken på ett sådant sätt som den upplevdes, men genom upprepad reproduktion har dessa bilder på ett normerande sätt styrt eftervärldens föreställningar kring storstrejken. Det finns till exempel flertalet bilder av metande arbetare som tryckts otaliga gånger. Förlagan till detta fiskemotiv torde ha varit fotografiet, »strejkande arbetare metar vid kajen utanför Grand Hotel«, som togs av en okänd fotograf i början av augusti 1909. Det är en bild som återreproducerats i så skilda sammanhang som i »bokfilmen« *Gustaf* V *och hans tid*, i Ture Nermans Svensk arbetarrörelse under hundra år och i den kolorerade veckopressen.[67] Senare har den också klippts in i flera film- och tv-produktioner. Redan i samtiden turnerades faktiskt detta motiv med metande arbetare. I ARABS fotosamling finns exempelvis en rad varianter; i mitten av augusti införde *Stockholms Dagblad* en teckning av Pontus Lanner, där arbetare satt på tunnor längs Stadsgården och fiskade, och *Idun* hade ytterligare en variant med

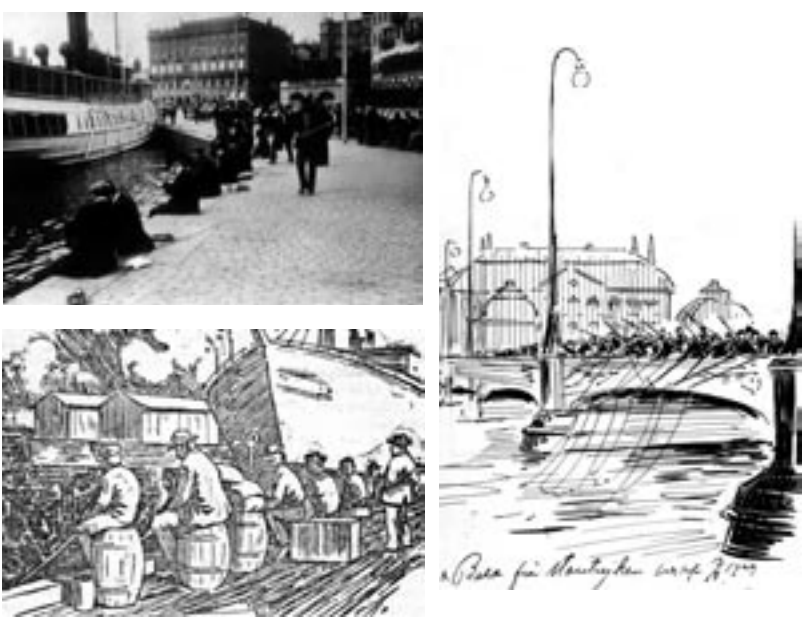

Att meta sig igenom en strejk. Fiskebilder ur ARABS bildsamling, »*Storstrejken 1909 (samling)*« volym 1:1.

arbetare som satt med sina metspön. På ingen av bilderna figurerade en enda kvinna, men i *Söndags-Nisse* gjorde Kumlien en jämförelse mellan olika nationella strejkkulturer, där fiskemotivet än en gång visade sig tacksamt. Tvivelsutan var det så att ett antal arbetare faktiskt metade i Stockholms ström under augusti 1909. Aktualitetsfilmen *Stockholm under storstrejken* hade ju även den en sekvens med metande arbetare vid Norrström. Men det var givetvis inte så att alla strejkande arbetare i Stockholm satt på kajkanten och fiskade, något som det flitiga mediala användandet av detta motiv antyder. Poängen är att motivet genom sin återkommande reproduktion, inpräntat ett slags föreställning om att så var fallet – att strejken för många förflöt stilla och lugnt med ett metspö i hand. En ständigt reproducerad bild är inte oskyldig, på sikt har den inverkan på den historiska förståelsen av en händelse.

Storstrejken remedierad

I juni 1938 har spelfilmen *Med folket för fosterlandet* premiär. Det är en episk krönika om två svenska familjer – en socialistisk och en borgerlig – med fokus på kungahuset och arbetarrörelsen. Filmen regisserades av Sigurd Wallén som själv spelade den socialistiske familjefadern. Inledningsvis handlade det om storstrejken 1909 – och givetvis återfinns en sekvens med den strejkande metallarbetaren Wallén som metar i Stockholms ström. Fiskemotivet letade sig alltså också in i det fiktiva historiebruket kring strejken – och långt senare i den svenska filmhistorien stöter

Metmotivet remedierat. Stillbilder ur Sigurd Walléns, *Med folket för fosterlandet* (SF, 1938), och Vilgot Sjömans, *En handfull kärlek* – originalet i färg. © SVT & SLBA.

man återigen på metandet. »Får ni nån fisk gubbar?« frågas det i Vilgot Sjömans *En handfull kärlek* från 1974, en film som även den utspelade sig under storstrejken.

Från mitten av 1930-talet kan man spåra en rad olika varianter av medialt historiebruk kring storstrejken. I upptagenheten med sin egen historia och självbild, vilket allt oftare sysselsätter arbetarrörelsen, så »remedieras« strejken. Äldre mediers sätt att dokumentera konflikten införlivas i nya mediala kontexter, framför allt inom dokumentärfilmen. Under det sena 1930-talet produceras det också en rad spelfilmer om arbetarrörelsens historia, där storstrejken ofta har en framträdande roll. Tillsammans med Svenska Metallindustriarbetareförbundet gör exempelvis Svensk filmindustri 1935 filmen *Järnets män* som handlar om arbetarrörelsens genombrott i Sverige. Berättelsen utspelas på en bruksort, och under storstrejken blossar striden mellan fack och arbetsgivare upp. Konflikten leder till att filmens hjälte tvingas att emigrera, men när han återvänder tjugo år senare ser han resultatet av det enträgna fackliga arbetet.

Sigurd Walléns spelfilmer, *Med folket för fosterlandet* och *Mot nya tider*, intar emellertid en särställning i sin tematisering av arbetarrörelsens

Filmberättelser om arbetarrörelsens historia. Titelbilder ur *Järnets män* (SF, 1935), *Med folket för fosterlandet* (SF, 1938), och *Mot nya tider* (Svensk talfilm, 1939). © SVT & SLBA.

historia.[68] De är publikfriande och underhållande spelfilmer, iscensatta med ett politiskt vänsterpatos, vilka tecknar en socialdemokratisk version av den svenska nutidshistorien. Som Eva Blomberg skriver i sin artikel i den här boken handlade *Mot nya tider* – producerad av bolaget Svensk talfilm 1939 – om arbetarrörelsens pionjärår. Ursprungsidéen var att göra en film om Hjalmar Branting – som i filmen gestaltades av Victor Sjöström – men planerna gick om intet. Istället kom Wallén att väva sin historia kring målarmästaren Kalle Lundgren – som han själv spelade. Arbetarrörelsens krav på allmän rösträtt gavs stort utrymme i filmen. De kulminerade i en politisk strejk 1902 som Wallén iscensatte i ett antal dramatiska sekvenser. Även om *Mot nya tider* slutade 1905, för övrigt med bilder av ett socialdemokratiskt demonstrationståg, så har dessa 1902 års strejkbilder återanvänts i en rad senare filmproduktioner. Intressant nog har de där ofta felaktigt använts för att illustrera storstrejken 1909.[69]
Walléns mediehistoriskt mest intressanta film är emellertid *Med folket för fosterlandet*. Tanken bakom »Jubileumsfilmen« – som denna hyllning till Gustav V allmänt kallades i pressen; filmen premiärvisades dagen innan regentens 80-årsdag[70] – var att skildra den svenska samtidshistorien genom att återanvända det dokumentära filmmaterial som Svensk filmindustri bevarat i sitt filmarkiv sedan 00-talet. Manus skrevs av Erik Lindorm som under ett par decennier producerat ett antal »bokfilmer«; ambitiöst upplagda planschverk där fotografier och illustrationer bildade stommen i ett slags rundmålningar av det svenska samhället. Denna mediala kompileringsstrategi återfanns även i *Med folket för fosterlandet*, med dess återkommande inklipp av journalmaterial. Faktum är det bevarade filmmaterialet till stor del dikterat manus och dialog. Som Per Vesterlund påpekat handlade filmen rentav om bolagets gamla arkivbilder.[71] År 1908 påtalas det till exempel att »prins Wilhelm är väl allt bra söt i alla fall. Tänk du, i övermorgon kommer han hem med sin ryska sessa« – och därefter klipps det till en aktualitetsfilm med prins Wilhelm och hans ryska gemål när de anländer till Stockholm 1908. Beträffande episoderna kring storstrejken används dock inte något äldre filmmaterial. Strejkens utbrott visualiserades istället med ett antal maskinhjul som sakta stannade av mot bakgrunden av ödesmättad musik. Wallén valde att iscensätta några karakteristiska scener från strejken, som till exempel metandet och typografstrejken.

»Typograferna lägger ner arbetet idag. Skönt! Ingen tidning imorgon«, påtalas det på tidningsredaktionen där den borgerlige familjefadern arbetar. Därefter klipps det till några snabba scener med tidningspojkar som säljer *Stockholms Dagblad*, *Svenska Dagbladet* och *Svaret* – ett filmisk understrykande av pressens centrala roll under konflikten.

Det är en bitvis ambivalent bild av storstrejken som Wallén tecknar i *Med folket för fosterlandet*. Efter det att den borgerliga familjen åker iväg i sin vagn – de har hamstrat mat – klipper Wallén exempelvis till en sekvens med två luggslitna arbetare som ser efter ekipaget och skakar på huvudet: »De som inte arbetar skall äta först och främst.« När arbetarfamiljen emellertid får del av denna mat, utbrister socialisten Wallén att man inte skall ta emot »nådebröd från fienden. Sverige är delat i två nationer nu« – ord som för övrigt påminner om Hjalmar Söderbergs beskrivning av strejken som »ett krig mellan två stormakter.« Episoderna kring storstrejken innehåller även en sekvens av bruksarbetare som blir vräkta, samt scener med det missmod som spred sig bland de strejkande

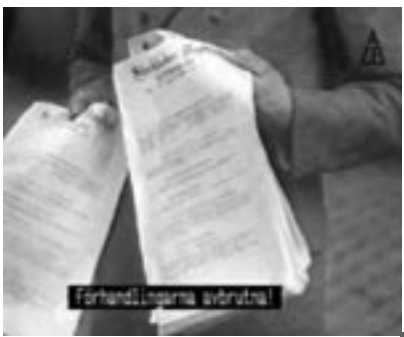

Storstrejken som spelfilm. Stillbilder ur *Med folket för fosterlandet* (SF, 1938). © SVT & SLBA.

efter det att konflikten blåsts av: »I Amerika finns det jobb – och ingen värnplikt. Brorsan har lovat att skicka mig en biljett.«

Tolkningen av storstrejken 1909 höll med andra ord på att förändras trettio år efter det att den tagit slut – åtminstone i denna spelfilm där Wallén av dramaturgiska skäl valde att belysa konflikten från två olika politiska perspektiv. Strejken betraktades dock långt ifrån som ett misstag. Det framgick med all tydlighet av det iscensatta tal, med en ung Per

Storstrejken som spelfilm. Stillbilder ur *Med folket för fosterlandet* (SF, 1938). © SVT & SLBA.

Albin Hansson – spelad av Willy Peters – som avslutade strejkavsnittet i *Med folket för fosterlandet*: »Kamrater! Vi har ingen anledning att fälla modet. Nästa gång skall det bli ett annat resultat. [Då kommer inget] att rädda kapitalisterna undan ruinerande förluster.«

Granskar man det mediala historiebruket kring storstrejken, så hittar man av naturliga skäl mest material kring olika decenniejubileer. 1939 hade det gått trettio år sedan konflikten, men arbetarrörelsen förefaller

då inte ha uppmärksammat den på något speciellt sätt, åtminstone finns det inget i ARABS arkiv som tyder på det. Förmodligen stal det annalkande kriget i augusti 1939 all uppmärksamhet – och storstrejken började också bli en närmast museal företeelse. Som bland annat Walléns filmer visar hade storstrejken inlemmats i arbetarrörelsens historiebruk som en formerande händelse, och denna strejkens museala karaktär gjorde att man också började ställa ut den. När arbetarrörelsen sommaren 1939 till exempel anordnar en »arbetarmässa« i Kramfors, handlar ett flertal av utställningsmontrarna om rörelsens kvalfyllda historia. Den film som spelas in på utställningen, *Arbetarmässan i Kramfors 1939*, fokuserar intressant nog främst dessa historiska framställningar. Genom att använda det populära utställningsmediet hoppades man inom LO och socialdemokratin på att kunna informera arbetarklassen – och andra besökare; utställningen invigs faktiskt av kronprins Gustaf Adolf – om vad arbetarrörelsen i allmänhet och socialdemokratin i synnerhet åstadkommit för Sverige. Under devisen ”Landet behöver oss alla” kunde besökare i huvudpaviljongen genom statistik, fotomontage och grafiska framställningar skaffa sig kunskap om allt från folkskola till vägväsen. Filmen *Arbetarmässan i Kramfors 1939* var med all sannolikhet tänkt att fungera som en medial förlängning av utställningen, och förmodligen användes den i olika föreningssammanhang. Storstrejken stod i centrum för skärmserien om arbetarrörelsens kamp, och i filmen zoomades den utställningsskärm in som ägnades stridigheterna 1909. »Den stora kraftmätningen« var rubriken ovan ett remedierat fotomontage av karikatyrer och artiklar ur bland annat *Svaret*.

Storstrejken som utställning. »Den stora kraftmätningen« – fotomontage på arbetarmässan 1939. Stillbild ur kortfilmen *Arbetarmässan i Kramfors* 1939 (okänd producent). © ARAB & SLBA.

I Munkfors bruk »togs hårda tag i storstrejken år 1909 då Tage var en åttaårig pojke. Många arbetare blev för alltid avstängda från bruket.« Stillbilder ur kortfilmen, *Erlander i närbild* (Filmo, 1946) i regi av Arne Bornebusch. © ARAB & SLBA.

Anspelningar på hur storstrejken kom att prägla den svenska arbetarrörelsen finner man också i den filmverksamhet som rörelsen startade under det sena 1930-talet. 1938 kallas den »arbetarrörelsens filmproduktion«, men snart fasas verksamheten in i Folkrörelsernas filmorganisation – Filmo. 1946 gör exempelvis Arne Bornebusch, som är Filmos produktionsledare, en kortfilm, *Erlander i närbild* med anledning av att Tage Erlander hastigt blivit statsminister.[72] I inledningen av filmen påpekas över ett montage av bilder från orten Ransäter: »Då Erlander växte upp var Ransäter inte längre en avskild bondbygd.

Genom Munkfors bruk hade orten fått en storindustri. Här togs hårda tag i storstrejken år 1909 då Tage var en åttaårig pojke. Många arbetare blev för alltid avstängda från bruket.«

Den 23-åriga socialdemokratiska statsministerepok som inleddes med Erlanders tillträde, sammanfaller med den period då storstrejken fullständigt omvärderas. Visserligen hade strejken då redan börjat tolkas annorlunda inom vissa delar av arbetarrörelsen. I sin *Svensk fackföreningsrörelse* från 1945 menade till exempel Jörgen Westerståhl att »i den långa raden av svenska arbetskonflikter har ingen haft större betydelse än storstrejken. För arbetarnas del medförde nederlaget i striden, dock att storstrejksidén miste det väsentliga i sin tidigare attraktionskraft. Organisationernas verksamhet inriktades [därför] på de omedelbara, rent fackliga uppgifterna att inom avtalens ram söka förbättra arbetarnas ställning.«[73] I ett mer publikt historiebruk är det emellertid först under 1950-talet som bilden förändras. Som tidigare påpekats publiceras då den andra upplagan av både Ture Nermans, *Svensk arbetarrörelse under hundra år*, och den stora krönikan, *Arbetets söner* – böcker i vilka storstrejken framstår som ett nederlag för, och misstag av arbetarrörelsen.

Omvärdering av storstrejken blir extra tydlig ju närmare 1959 man kommer. Pressen, etern och televisionen fylls då av otaliga minnesartiklar och program om strejken. Även om några vänsterradikala tidningar håller fast vid en romantisering av den heroiska kampen, så tolkar flertalet konflikten i termer av ett misslyckande. I en längre artikel i *Röster i radio och tv* påpekade exempelvis Lars-Eric Örtegren att emigrationen under 1909 ökade med tiotusen personer i jämförelse med 1908 – och han tipsade också om radioprogrammet, »I klasskampens tecken – om storstrejken 1909«, samt om tv-programmet »De korslagda armarnas revolution«.[74] Bilden av storstrejken som ett misstag av arbetarrörelsen finner man intressant nog även i den fackliga pressens hågkomster 1959. I en längre artikel i *Metallarbetaren* drar exempelvis Torvald Karlbom den entydiga slutsatsen att storstrejken var ett felsteg i den fackliga kampen: »[att] den stora striden ... var ett nederlag för LO och fackföreningsrörelsen är odiskutabelt."[75] I *Svensk typograftidning* menar John Lindgren i sin tur att »onekligen imponerade kraftprovet på internationell arbetarrörelse, men [strejken] förde också med sig en svaghetsperiod i den lönepolitiska aktiviteten.«[76]

Men det är framförallt genom film- och tv-mediets försorg som omvärderingen av storstrejken får ett publikt genomslag. Just 1959 låter den svenska arbetarrörelsen göra en kortfilm om detta sitt kanske första stora misslyckande. Filmen *Storstrejken 1909* producerades av bolaget Nordisk Tonefilm, som arbetarrörelsen förvärvat under slutet av 1940-talet. För manus och regi stod Olle Hellbom – en regissör sedermera mest bekant för sina Pippi Långstrump-filmatiseringar. *Storstrejken 1909* var tänkt att användas i olika fack- och föreningssammanhang, och den visades alltså inte på reguljära biografer. Men enligt uppgift sågs filmen

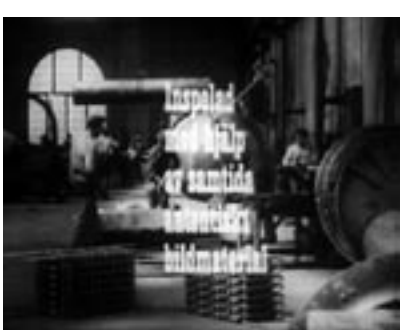

Titelbilder ur kortfilmen *Storstrejken 1909* (Nordisk Tonefilm, 1959) i regi av Olle Hellbom. © ARAB & SLBA.

av uppemot hundratusen personer, inte minst sedan den under 1970-talet omarbetades i andra version. Vid sidan av ett antal 16 mm-kopior distribuerades filmen då i minst 50 videokopior, något som antyder att den visades ofta.[77]

I förtexterna påpekades att *Storstrejken 1909* var »inspelad med samtida autentiskt bildmaterial«. Merparten av detta mediematerial hade Curt Strömblad som stod för filmens materialforskning, letat fram i ARABS arkiv. Filmhistoriskt var därför *Storstrejken 1909* en för det sena femtiotalet ganska ovanlig kortfilm. Med hjälp av arkivfilm och gamla tidningsklipp, fotografier, skämtteckningar och illustrerad press framkallade den en bild av hur konflikten behandlades i dåtidens mediala offentlighet. Som kompilationsfilm byggde historien nästan helt på tidigare mediala utsagor om storstrejken. Filmen återanvände och gav detta material en ny betydelse; medieutsagorna från 1909 remedierades följaktligen och placerades in i en ny medial kontext.

»Ingenting förblir detsamma«, påtalade filmen inledningsvis, »i det förgångna är allt stilla, där har alla klockor stannat och alla röster tystnat, det mesta är borta och glömt.« Mediearkeologiskt väckte dock filmen förflutenhetens brokiga medielandskap till liv. *Storstrejken 1909* uppmärksammade den kulturhistoriska medieoffentlighet som historiografiskt så ofta negligerats i skarven mellan pressens 1800-tal och de institutionella massmediernas 1900-tal. Möjligen kan man karakterisera *Storstrejken 1909* som ett slags negativ jubileumsfilm. På ett både nostalgiskt och revanschistiskt sätt inskärpte den föreställningen om att storstrejkens nederlag så småningom ledde till politisk seger. »Att vårt samhälle ser ut som det gör idag beror inte bara på teknikens framsteg«, påtalade berättarrösten, »det beror också på att far och hans kompisar, och farfar och andra gubbar med mustascher och fackföreningsböcker slogs, inte bara för sig själva, utan för den framtid de drömde om och trodde på.«

När filmen var klar 1959 satt socialdemokratin i regeringsställning sedan mer än tjugo år. Folkhemmet hade gradvis byggts upp, och i anslaget till filmen accentuerades grafiskt detta realpolitiska framåtskridande genom ett montage av tågbilder. Historien öppnade sig och med järnväg for åskådaren in i det förflutna till fattig-Sverige 1909. Filmmetaforiskt gick historien på räls mellan Per Albins folkhem,

Historien på räls. Stillbilder ur *Storstrejken 1909* (Nordisk Tonefilm, 1959). © ARAB & SLBA.

iscensatt med den moderna tunnelbanan på väg mot framtidsförorten Hässelby, och storstrejkens samhälle med sina skriande skillnader mellan fattig och rik. Liksom järnvägsskenorna föreföll historien löpa spikrakt utan hinder eller stickspår. *Storstrejken 1909* anspelade här både på mediemodernitetens ångloksmetaforik à la bröderna Lumière,[78] och arbetarrörelsens progressiva framstegstänkande. Även om konflikten 1909 slutat i nederlag antydde järnvägsmontaget att striden ändå resulterat i en hägrande framtid.

I sitt sätt att presentera det förflutna i visuell form förlitade sig Hellboms kortfilm mest på pressmediet. Sättet att använda gammalt mediematerial skapade en dynamik i filmens berättande, där originalmaterial och tolkning av det samspelade. Kameran rörde sig ofta över grafiska bilder och texter, och av filmens 161 bildinställningar bestod mer än en tredjedel av tidningsmaterial som artiklar, annonser, teckningar och karikatyrer. Det äldre mediematerialet tilläts ibland tala för sig självt. I en sekvens hävdade berättarrösten exempelvis att »strejken utvidgades«. Därefter hördes enbart musik, och i de följande inklippta tidningsartiklarna var det upp till åskådaren att läsa om att stadsbuden och åkeriarbetarna gått ut i strejk. Men när mediala utsagor togs ur sitt historiska sammanhang, och genom filmens montage placerades in i en ny betydelsekontext, förändrades givetvis även förståelsen av materialet. I *Storstrejken 1909* var det som mest uppenbart i filmens slutskede. Eftersom det handlade om en kortfilm var det nödvändigt att dramaturgiskt förtäta förloppet, men i filmen blåstes konflikten av i några korta bildinställningar. »I början av september föll slaget. Storstrejken var slut – och förlorad«, påtalade berättarrösten. På de två sista bilderna, en inklippt framsida ur

»Storstrejken var slut – och förlorad.« Ahistorisk tolkning av stillbilder ur *Storstrejken 1909* (Nordisk Tonefilm, 1959). © ARAB & SLBA.

Svaret och en ur *Stockholms Dagblad*, angavs att »striden avblåses delvis« samt »storstrejken slut om måndag«. Här var det alltså frågan om olika pressuppgifter om det inträffade, men det centrala är att ingenting annat än berättarrösten antydde att strejken var förlorad. Det var en tolkning av 1909 års mediematerial som Hellbom gjorde utifrån sitt perspektiv femtio år senare.

När det gäller återanvändning av mediematerial var det mest slående med *Storstrejken 1909* emellertid att den innehöll ett antal filmsekvenser inspelade i Stockholm under augusti 1909. Som tidigare påtalats kinematograferades det en hel del aktualitetsfilmer under konflikten. Men i Svensk filmindustris arkiv fanns inga filmfragment från strejken bevarade, något som till exempel var anledningen att Wallén i slutet av 1930-talet inte inkluderat något originalmaterial från storstrejken i sin *Med folket för fosterlandet*. Femtio år efter strejken återfanns icke desto mindre filmer från konflikten. I sin nitiska materialforskning lyckades det nämligen Curt Strömblad att 1958 spåra upp två gamla filmrullar på vinden i Johannes brandstation i Stockholm. Uppenbarligen hade dessa plåtburkar med 35 mm nitratfilm med påskriften, »Journalbilder Storstrejken 1909«, hamnat där i samband med vindsröjningar i staden under andra världskriget då brandfarligt gods samlades in. Strömblad tog filmburkarna till Nordisk Tonefilm, men tyvärr lyckades man bara rädda fragment av originalfilmerna eftersom de var illa åtgångna. De omkopierades på Kinocentralens laboratorium och kunde därefter användas i kortfilmen.[79] Allt som allt handlade det om fyra originalsekvenser, vilka möjligen hört till aktualitetsfilmen, *Stockholm under storstrejken*. Den första tagningen visade arbetare i Stockholm, den andra strejkande som tittade på spårvagnar med strejkbrytare, den tredje hur militären skyddade transporter, och den sista spelades in under det stora storstrejksmötet i Lill-Jansskogen den femte augusti, med arbetare samlade i väntan eller drickande vatten i sommarhettan.

Det intressanta med dessa sekvenser är att de återanvänts otaliga gånger sedan 1959. Efter det att Nordisk Tonefilms arkiv förvärvats av SVT vid mitten av 1960-talet, kom en mängd tv-produktioner att använda sig av dessa filmfragment. Gardar Sahlberg, som hade ansvar för det äldre filmmaterialet på SVTs arkiv, klippte exempelvis in storstrejkssekvenserna i sin kompilationsfilm, *Brefven från Stockholm*

Storstrejken återfunnen. Stillbilder ur de nitratfilmer som Curt Strömblad fann på vinden av Johannes brandstation i Stockholm 1958. © ARAB & SLBA.

– *en film om sommaren 1909* (SF, 1964). Filmen som gick upp på bio, och som senare visats på tv ett flertal gånger, iscensatte ett fiktivt besök av en husmor i Stockholm 1909, som för en bekant återberättade sina intryck från huvudstaden. »Storstrejk. Ja, nu har den brutit ut – militär har kallats hit för att upprätthålla ordningen, men var inte ängslig; det är mycket lugnt i staden«, påtalade berättarrösten över Strömblads bilder av militär som skyddade transporter. Sahlberg använde även sekvenserna från Lill-Jansmötet: »det sägs att inte mindre än 40.000 arbetare hade samlats där«, påtalade berättarrösten. I den omdebatterade tv-serien, »Från socialism till ökad jämlikhet« av Hans O. Sjöström och Carl Slättne, som producerades några år senare 1971, togs dessa mötessekvenser också i bruk – till och med två gånger i samma avsnitt. I denna kritiska serie om arbetarrörelsens historia, skildrad från ett vänsterradikalt perspektiv, var Sjöström och Slättne dock mycket noggranna i sitt användande av bildkällor. Till exempel klipptes de iscensatta strejksekvenserna ur Walléns spelfilm, *Mot nya tider*, inte in för att illustrera storstrejken 1909 som i flera andra filmer – utan just för att bildsätta strejkoroligheterna 1902.

Under en period på SVT var det emellertid oklart om de filmfragment som Strömblad hittade verkligen föreställde storstrejken 1909. Det berodde på att när gammalt arkivmaterial användes i tv-produktioner så anfördes det alltid i SVTs kortkatalog var originalmaterialet hämtats ifrån. Men eftersom det inte fanns något original från 1909 beträffande just dessa sekvenser, kunde det inte anges. Efter det att SVT förvärvat Kinocentralens filmarkiv under slutet av 1960-talet dök ytterligare en omständighet upp som gjorde Strömblads upphittade filmsekvenser från storstrejken besynnerliga. Det visade sig nämligen att den kortfilm som Gösta Werner gjort för Kinocentralens räkning 1947 om Gustaf V, *40 år med kungen – en krönika 1907–1947*, innehöll precis samma sekvenser från storstrejken. En förklaring är att Werner hade lyckats få tag på en annan kopia av originalfilmen redan under 1940-talet, möjligen Stockholm under storstrejken. Men det är fortfarande något av ett mysterium att Strömblad skulle ha hittat precis samma scener.

Hur man än vrider och vänder på proveniensfrågan beträffande dessa filmfragment från storstrejken, är det av större intresse att se hur de återanvänts. Filmbilder av det förflutna är tvetydiga. Denna oklarhet är dock intressant eftersom samma bildsekvens kan tilldelas olika

Storstrejken som fritidsnöje: »med barn och blomma satt arbetarna i sina helgdagskläder uti Lill-jansskogen där de stora mötena avlöste varandra.« *40 år med kungen – en krönika 1907-1947* (Kinocentralen, 1947) i regi av Gösta Werner. © SVT & SLBA.

betydelser beroende på sammanhang. Sekvenserna från storstrejken har redigerats och klippts om, de har tolkats på olika sätt, och emellanåt använts för att illustrera en politisk händelse inom ramen för en större berättelse. Speciellt intressant är hur relationen mellan de stumma tagningarna och olika berättarröster iscensatts. Werners kortfilm som gick upp på flera biografer strax före jul 1947, var till exempel en film som hyllade Gustaf V och därför knappast skildrade storstrejken från ett arbetarperspektiv. Över filmbilderna av strejkbrytare som körde Stockholms spårvagnar påpekade Werners berättarröst till exempel: »alla samhällslivets funktioner hade känningar av strejken – och det var en lättnad för hela folket då den upphörde.« Werner gjorde sig här till tolk för den konservativa rädsla för anarki och revolution – personifierad av tidens radikala unghinkar – som de högre samhällslagren fruktade. Samtidigt bagatelliserades konflikten: »med barn och blomma satt arbetarna i sina helgdagskläder uti Lill-Jansskogen där de stora mötena avlöste varandra«, påtalade berättarrösten apropå mötessekvensen i Lill-Jansskogen. Storstrejken blev i Werners tappning till ett slags fritidsnöje,

i skarp kontrast till hur Hellbom valde att karakterisera sekvensen: »Bland arbetarna var entusiasmen stor och sammanhållningen ännu stark.«

Kinematografiskt var sekvensen från strejkmötet i Lill-Jansskogen den femte augusti den mest lyckade. I form av en lång, närmast dröjande högerpanorering framkallades bilden av arbetarmassornas kollektiva styrka. Denna tagning är förmodligen den som använts flest gånger bland storstrejksbilderna, senast av Olle Häger i dokumentärserien, *Hundra svenska år* (SVT, 1999). I avsnittet om arbete, »I ditt anletes svett«, iscensatte Häger tagningen på ett speciellt dynamiskt sätt. Den framstår här med en särdeles grafisk lyster, dels på grund av det pålagda sorlet och den melankoliska pianomusiken, dels eftersom bildhastigheten är den rätta. Över den svepande kamerarörelsen påtalar Hans Villius: »Så kommer storstrejken 1909, den första förlamande kraftmätningen mellan arbetare och arbetsgivare. En sommar och en höst med 300.000 strejkande – eller lockoutade när det är som mest. En sommarvecka utan strejkkassa går väl an, men en månad – två, tre månader. En efter en

Storstrejken remedierad. Stillbilder från 1909 års originalfilmer i Olle Hägers dokumentärserie, *Hundra svenska år* (SVT, 1999).

tvingas de byta till arbetskläder igen, och gå tillbaka till jobben.« Från Lill-Jansbilderna klipper Häger till sekvensen med törstigt och girigt drickande arbetare, där Villius kongenialt påpekar att arbetarna »sipprar tillbaka in i produktionen på arbetsgivarnas villkor. De är ett svidande nederlag för arbetarna och deras organisationer.«

Avslutning

»Det är mycket tråkigt att arbetarna i allmänhet äro socialister«, påtalade Hjalmar Söderberg i slutet av sin *Hjärtats oro*. »Enligt klassolidaritetens heliga religion finns det inget nesligare brott än [att förråda] sin klass.« En inte obetydlig del av den bok Söderberg skriver 1909 handlar om tidens politiska oroligheter; storstrejken går igen i boken på fler än ett sätt. Den uppburne författaren både förfasar sig inför detta »krig mellan två stormakter«, och intar en mer avvaktande och resonerande hållning. »Jag hör till dem som försöker se tingen ur olika synpunkter«, påtalar han något högfärdigt apropå borgerlighetens rädsla för strejk och revolution. Men så vänder han på resonemanget. »Ur socialistsynpunkt skulle jag helst vilja se alla unghinkar – det är ju vårt hemtrefliga svenska ord för anarkister – hängda på en gång. Ur reaktionär högersynpunkt älskar jag unghinkarna som från himlen nedsända redskap till samhällets räddning från socialism och liberalism. Ur liberal synpunkt älskar jag dem inte just men är heller inte rädd för dem.«[80]

Det sker hela tiden en kamp om meningsskapande som inbegriper den som skildrar verkligheten – eller historien. En värdeneutral eller objektiv skildring av samtiden, eller det förflutna, är därför svår, för att inte säga omöjlig, att nå fram till. Mediehistorierna kring storstrejken 1909 framstår här som illustrativa. Modernitetens överflöd av mediala utsagor skapade bilder av konflikten som var starkt divergerande, och ibland gick helt på tvärs mot varandra. Samtidigt genererade storstrejken en besynnerlig mediediskurs där olika mediala förmedlingsformer kommenterade varandra. Var och varannan artikel i till exempel *Svaret* handlade inte om vad som egentligen inträffat under konflikten – utan om vad andra tidningar ansåg och skrev om det som hänt. Det fanns därför inte en journalistiskt objektiv sanning att rapportera om, endast

brottstycken av en verklighet skildrad genom olika politiskt-mediala temperament. Mediearkivariskt var artiklarna om storstrejken i så måtto ett slags mediala facetter av en historisk händelse som tolkades sinsemellan mycket olika.

De ideologiska skillnaderna i sätten att betrakta storstrejken kom länge att polarisera historiebruket kring den. Vilken berättelse om det förflutna som återgavs bestämdes av det egna historiemedvetandet, och då tron på utomparlamentariska kampmedel förblev stor inom arbetarrörelsen var det besvärligt att skingra det heroiska skimmer som den närmast mytiska storstrejken omgavs av. Arbetarrörelsens sätt att se på konflikten 1909 omvärderas därför mycket långsamt. Det tar lång tid innan man börjar tala och skriva om konflikten i termer av ett fackligt felsteg och ett misslyckande. Här spelade tidens massmedier en central roll, vilka med sitt publika genomslag berörde och gjorde intryck på såväl privatpersoner som offentlighet. I press, radio, film och tv framträdde en mer nyanserad bild av arbetarrörelsens historia. Storstrejken var där indignerat omhuldad och vemodigt förknippad med nederlag – inte bara för arbetarrörelsen, utan även för det moderna Sveriges formering. I ett större politiskt sammanhang framstod strejken rentav som ett bakslag i den svenska demokratiska utvecklingen. Misslyckandet var dock temporärt – det övervanns och vändes till seger.

Fotnoter

[1] Bure Holmbäck, *Hjalmar Söderberg – ett författarliv* (Stockholm: Bonniers, 1988), 315.

[2] Hjalmar Söderberg, *Hjärtats oro* (Stockholm: Bonniers, 1909), 26–28, 32–33.

[3] Ibid., 95, 52–53.

[4] Ibid., 91, 159, 161. För en diskussion kring Söderbergs syn på storstrejken, se Lars Wolf, *Tigande diktare? En studie kring litterära reaktioner på 1909 års storstrejk* (Uppsala: Uppsala universitet, 1975), 131–134.

[5] För en diskussion kring »remedierings«-begreppet, se Richard Grusin & David Bolter, *Remediation: Understanding New Media* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999). I korthet menar Bolter och Grusin att nya medier aldrig startar från noll utan alltid utgår, och bygger vidare på äldre medieformer. Fotografikonsten byggde på måleriet; filmen byggde på det sena 1800-talets bildmedier; tv på film och radio etcetera. Vår samtids »nya« digitala medier införlivar på ett snarlikt sätt äldre medieformer, men det är samtidigt inte fråga om en linjär mediehistorisk utvecklingslinje. Bolters och Grusins mediehistoriska poäng är nämligen att det inte bara är nya digitala medier som remedierar äldre medieformer. Äldre analoga medier remedierar också nya digitala medier, till exempel televisionens sätt att efterlikna datorns gränssnitt med en mängd bild- och textrutor på tv-skärmen.

[6] För en initierad genomgång av storstrejken, se framför allt Bernt Schiller, *Storstrejken 1909 – förhistoria och orsaker* (Göteborg: Elander, 1967), men även Sven Ulric Palme, *Karl Staaff och storstrejken 1909* (Stockholm: Bonniers, 1959). För en introduktion till hur den svenska arbetarrörelsens betraktat strejker som politiskt vapen, se Jane Cederqvist, *Arbetare i strejk* (Stockholm: Liber, 1980).

[7] »Anmälan«, osignerad, *Svaret* 13/8 1909.

[8] *Svaret* gavs ut i 28 fyrsidiga nummer under augusti och september 1909. Tidningen finns återutgiven som foliant: *Svaret* (Stockholm: Arens, 1970). Ett antal andra tidningar i foliant, återfinns i Georg Swedjemark, *Storstrejken 1909 i svensk press* (Stockholm, 1947).

[9] »Storstrejken«, osignerad, *Idun – illustrerad tidning för kvinnan och hemmet* nr. 34, 1909.

[10] »Vi komma åter«, Z. Höglund, *Stormklockan* 11/9 1909.

[11] Kata Dalström, *Vargaflockens moral. Ett minne från Storstrejken* (Stockholm: Frams förlag, 1909), 5.

[12] »Mötesprotokoll Stockholms strejkkommité 18/8 1909«. ARAB »Storstrejken 1909« (samling) – volym 1:1 »Den centrala strejkledningens handlingar«.

[13] »Enhet och kampanda – då som nu. Några glimtar från kampåret 1909«, osignerad, *Norrskens-Flamman* 13/12 1969.

[14] »Med tiden sker en omvärdering av strejken, och här utgör 1920-talet vattendelaren. Redan 1922 markerade Sigfrid Hansson i *Arbetarrörelsen i Sverige* sitt avståndstagande till strejkverksamhet genom att inte ens nämna 1909 års händelser«, påtalar Linderborg. Samtidigt antyder hon att bilden knappast är entydig. »För många var dock storstrejken den största kraftmätningen i Sveriges historia mellan arbete och kapital [ofta] målad i heroiska färger.« Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000* (Stockholm: Atlas, 2001), 340.

[15] »En unik utställning«, Frans Severin, *Notiser från arbetarnas kulturhistoriska sällskap* nr. 4, 1929.

[16] »Arbetarrörelsen. 4. Svenska arbetare marscherar«, Ture Nerman, Radiotjänst 19/4 1937. Radioarkivet SR L-B 1871.

[17] Ture Nerman, red., *Svensk arbetarrörelse under hundra år* (Stockholm: Tiden, 1938), 3.

[18] Förord av Gustav Möller i Ture Nerman, red., *Svensk arbetarrörelse under hundra år* (Stockholm: Tiden, 1956), iv.

[19] Ragnar Casparsson, »Och allt domnade bort ...«, *Arbetets söner: texter och bilder ur den svenska arbetarrörelsens saga*, del 1, red. Fredrik Ström (Stockholm: Lindfors, 1956), 370-371.

[20] För en diskussion kring svenska tv-program om historia, se David Ludvigsson, *The historian-filmmaker's dilemma: historical documentaries in Sweden in the era of Häger and Villius* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2003).

[21] Daniel Dayan & Elihu Katz, *Media events: the live broadcasting of history* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992).

[22] »Upprop«, O. Berge, *Social-Demokraten* 26/10 1909.

[23] »De korslagda armarnas strid«, osignerad, *Dagens Nyheter* 31/7 1909.

[24] Staffan Björck, *Heidemstam och sekelskiftets Sverige* (Stockholm: Natur och Kultur, 1946), 293.

[25] Pressklippen återfinns på ARAB i samlingen »Stortsrejken 1909« volym 2:1-2:29. För en presshistorisk diskussion av perioden, se Karl Erik Gustafsson & Per Rydén red., *Den svenska pressens historia III* (Stockholm: Ekerlids, 2001).

[26] »Stortrejkens andra dag«, osignerad, *Social-Demokraten* 6/8 1909.

[27] »Det står inte i *Svaret*«, osignerad, *Stockholms Dagblad* 11/8 1909.

[28] För en diskussion av tidens socialdemokratiska press, se Per Ledin, *Arbetarnes är denna tidning. Textförändringar i den tidiga socialdemokratiska pressen* (Stockholm: Almqvist & Wicksell, 1995), och Stig Hadenius, Jan-Olof Seveborg & Lennart Weibull, *Socialdemokratisk press och presspolitik: 1899–1909* (Stockholm: Tiden, 1968), samt Stig Hadenius, Jan-Olof Seveborg & Lennart Weibull, *Partipress: socialdemokratisk press och presspolitik 1910–1920* (Stockholm: Tiden, 1970).

[29] »Behövfa arbetare icke hålla avtal?«, osignerad, *Stockholms Dagblad* 31/7 1909.

[30] »Stockholm. Lugn«, osignerad, *Stockholms Dagblad* 4/8 1909.

[31] »Nödvärn«, Sv. P., *Social-Demokraten* 30/7 1909.

[32] »Blind ledning af blinda«, osignerad, *Nya Dagligt Allehanda* 31/7 1909. Formuleringen kring det torra brödet återkom i *Social-Demokraten* dagen innan strejken i den fetstilade uppmaning: »Idag är sista avlöningsdagen före storstrejken. Arbetare, köp icke brännvin, öl eller onyttiga saker! Utan köp istället bröd eller mjöl. Torrt bröd håller sig och bröd, salt och vatten går att leva på till dess segern är vunnen.« *Social-Demokraten* 3/8 1909.

[33] Ibid.

[34] »Den allmänna ordningen igår«, osignerad, *Social-Demokraten* 5/8 1909.

[35] »I huvudstaden. Spårvägshjulen står stilla«, osignerad, *Social-Demokraten* 5/8 1909.

[36] »N.D.A.V.L.«, osignerad, *Social-Demokraten* 6/8 1909.

[37] Bägge rubrikerna återfinns i *Social-Demokraten* 7/8 1909.

[38] För en diskussion, se Björck 1946. Inressant nog påpekar han att Gustav Cassel redan i oktober 1909 anmärkte på denna arbetarrörelsens militära metaforik.

[39] »Intet undantag för socialisttidningarna«, osignerad, *Svenska Dagbladet* 7/8 1909.

[40] »Typografförbundet och storstrejken«, osignerad, *Social-Demokraten* 8/8 1909.

[41] »Svaret«, osignerad, *Svaret* 10/8 1909.

[42] »Till våra läsare«, osignerad, *Stockholms Dagblad* 10/8 1909. Även om typografstrejken var ett hårt slag återutgavs de flesta större dagstidningar efter några dagar i reguljärt format, om än i bantad upplaga och med sämre tryckkvalité.

[43] *Södermanlands Läns Tidning* 11/8 1909.

[44] »Det fria ordets undertryckare«, osignerad, *Svenska Dagbladet* 12/8 1909.

[45] »Under landssekretariatets censur«, osignerad, *Svaret* 11/8 1909.

[46] »Svarets nyhetsmaterial«, osignerad, *Stockholms Dagblad* 11/8 1909.

[47] »Landssekretariatet som ›blockadbrytare‹«, osignerad, *Stockholms Dagblad* 10/8 1909.

[48] »Pressöversikt«, C-n, *Svaret* 10/8 1909.

[49] »Många strejkande som tröttnat« och »Platser, där arbetet pågår«, osignerade, *Stockholms Dagblad* 11/8 1909.

[50] »›Återgångna i arbetet‹«, osignerad, *Svaret* 14/8 1909.

[51] »Som en orm i en myrstack«, osignerad, *Svaret* 21/8 1909.

[52] »Lögnrekord i presspolemik«, osignerad, *Dagens Nyheter* 14/3 1949.

[53] »Storstrejksbilder«, teckningar i *Stockholms Dagblad* 15/8 1909.

[54] »Bilder från storstrejken«, osignerad, *Fram* nr. 9, 1909.

[55] Rune Waldekranz, »Oscarianernas verklighetsbilder. Den första dokumentärfilmen i Sverige« *Film & TV* nr.3, 1981.

[56] För en genomgång av begreppet »optische Berichterstattung«, se Joseph Garncarz: »The Origins of Film Exhibition in Germany«, *The German Cinema Book* red. Tim Bergfelder, Erica Carter & Deniz Göktürk (London: Routedge, 2002), liksom Joseph Garncarz, »Die Enstehung des Kino aus dem Varieté: ein Plädoyer für ein erweiteres Konzept der intermedialität«, *Intermedialität: Theorie und Praxis eines interdisziplinären Forschungsgebiets* red. Jörg Helbig (Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1998).

[57] För en diskussion kring nynhetsrapportering i dagspress och film i relation till en bredare mediekontext kring sekelskiftet 1900, se Pelle Snickars, »Reading Berlin 1909: ›Medienöffentlichkeit‹, daily press and mediated events«, *Kinoöffentlichkeit 1895–1920* red. Corinna Müller (München: Fink Verlag, 2007, kommande).

[58] »Biografspalt«, Maudlin, *Social-Demokraten* 18/3 1909. För en diskussion kring den tidiga biografbevakningen i pressen, se Jan Olsson, »I offentlighetens ljus – några notiser om filmstoff i dagspressen«, *I offentlighetens ljus* red. Jan Olsson (Stockholm: Symposion, 1990).

[59] »En återblick«, osignerad, *Nordisk-Filmtidning* nr. 19, 1910.

[60] »Det som framför allt frapperar en sentida iakttagare är naturligtvis ämnesvalet – en strejk på en fabrik. För Sjöströms del kan det ses som en naturlig uppföljning av de sociala teman som i mer eller mindre grad kännetecknat filmer som Ingeborg Holm och Prästen, men en arbetarstrejk var säkert bland det mest eldfängda [Sjöström] kunde ta sig an.« *Svensk filmografi 1* (Stockholm: SFI, 1986), 254.

[61] Idun 1909.

[62] *Stormklockan* nr. 32-34, 1909.

[63] Nästan hälften av de tjugotalet illustrationer om storstrejken i det stora eposet *Arbetets söner: texter och bilder ur den svenska arbetarrörelsens saga* – som publiceras från 1944 och framåt i flera upplagor – utgörs exempelvis av karikatyrer.

[64] För en diskussion kring skämtpress som historisk källa, se Lars M. Andersson, *En jude är*

en jude är en jude: representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900-1930 (Lund: Lunds universitet, 2000).

[65] Karikatyrerna och teckningarna återfinns i *Söndags-Nisse* nr. 30-36, 1909.

[66] Karikatyrer i *Strix* nr. 34, 1909.

[67] Fotografiet återfinns omtryckt bland annat i Erik Lindorm, *Gustaf* V *och hans tid* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1939), 89, i Nermans *Svensk arbetarrörelse under hundra år*, 321, samt i ett reportage om storstrejken i *Allers* 9/8 1959.

[68] För en diskussion av Sigurd Walléns förhållande till arbetarrörelsen, se Per Vesterlund, »Kampen om publiken och prestigen« *Arbetarhistoria* nr. 2–3, 2001.

[69] De dramatiska iscensatta sekvenserna från oroligheterna 1902 har återanvänts för att felaktigt illustrera storstrejken 1909 i bland annat, Gösta Werners film, *40 år med kungen* (Kinocentralen, 1947), i ett *Aktuellt*-inslag i april 1959, och i tv-programmet *Storstrejken 1909. Ett program om Sveriges största arbetskonflikt* (SVT, 1969).

[70] Det kan noteras att med anledning av kungens 80-årsdag så gav »Centralkommittén för 1938 års nationalinsamling« också ut ett bokverk i två volymer med samma titel som jubileumsfilmen, *Med folket för fosterlandet* (Stockholm: AB Svensk litteratur, 1938).

[71] Per Vesterlund, »Medial monumentalitet: två folkhemsskildringar«, opublicerat manuskript från historiedagarna i Uppsala våren 2005. Mest intressant är, enligt Vesterlund, den »flitiga representation av kommunikation och mediering som fyller filmen. Telefoner, motorism, biografbesök och (inte minst) flygteknik är några exempel på den moderna teknologi som får representera vardagslivet omvandling i *Med folket för fosterlandet*. Vardagen flankeras av de stora världshändelserna – dessa sker dock inte i vardagen – de sker i medierna. [...] Att det är det nationellt ledande filmbolaget SF som står bakom denna historiska generalmönstring av det tidiga 1900-talets olika kommunikationsteknologier är naturligtvis en händelse som ser ut som en tanke.«

[72] För en diskussion av kortfilmen, *Erlander i närbild*, se Erik Åsard, »›Statsministern.‹ 1991 års Ingvar Carlsson-film i jämförande perspektiv«, *Makten, medierna och myterna* red. Erik Åsard (Stockholm: Carlssons, 1996), 328–335.

[73] Jörgen Westerståhl, *Svensk fackföreningsrörelse* (Stockholm: Tiden, 1945), 150.

[74] Lars-Eric Örtegren, »Storstrejk«, *Röster i radio och tv* nr. 31, 1959.

[75] Torvald Karlbom, »Den stora kraftmätningen«, *Metallarbetaren* nr. 29–30, 1959.

[76] John Lindgren, »Storstrejkspsykosens uppkomst och utveckling«, *Svensk typograftidning* nr. 14, 1959.

[77] Intervju med Curt Strömblad 24/8 2006. Den andra versionen av *Storstrejken 1909* iordningställdes 1978 av Strömblad. Den var ungefär fem minuter längre än originalfilmen, och hade en nyskriven speakertext av Jan Lindhagen. Till filmen producerade LO-tidningen ett »Strejk-extra«-nummer som mötesmaterial till filmen. Där påpekade den blivande LO-ordföranden Gunnar Nilsson: storstrejken »ledde till nederlag och halvering av LOs medlemskår. Vi får inte förledas att dras in i konflikt av heta känslor; det måste vara den kalla strategin som avgör hur vi ska bruka vapnen.«

[78] För en diskussion kring tåg och tidig film, se Lynne Kirby, *Parallel tracks: the Railroad and Silent Cinema* (Exeter: University of Exeter Press, 1997).

[79] Intervju med Curt Strömblad 24/8 2006.

[80] Söderberg 1909, 165, 166.